

Fuat Sezgin'in Tefsir Literatürüne Katkısı: Buhârî'nin Kaynakları

Fuat Sezgin's Contribution to The Litterature of Qur'anic Commentary: The Sources of Al-Bukhârî

Mehmet DEMİRCİ*

Öz

Bu tebliğde Fuat Sezgin'in yurt dışına gitmeden önceki çalışmalarına ve bunların tefsir literatürüne olan katkısına temas edeceğiz. Sezgin'in o dönemde yapmış olduğu çalışmaların sonrakilerine zemin teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmalardan birisi Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" isimli kitabıdır. Bu eser, büyük muhaddis Buhârî'yi ele alması hasebiyle sadece hadis ilmiyle sınırlı bir çalışma gibi görünebilir. Ancak eserin muhtevası ve kaynakları incelendiğinde bunun tefsir ilmi açısından da önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sezgin'in böyle bir çalışmaya yönelmesinde Kur'an tefsiriyle ilgili olan iki esrin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar Taberî tefsiri ile Mecâzü'l-Kur'an'dır. Sezgin, özellikle Mecâzü'l-Kur'an üzerinde çalışırken bu eserin Buhârî üzerindeki etkisini görmüş ve bu sebeple Buhârî'nin Kaynakları isimli çalışmasını yapmıştır. Bu çalışmasıyla Sezgin, tefsir ilminin erken dönemdeki kaynaklarına dair önemli tespitler yapmıştır. Diğer taraftan bir hadis kitabı olan Sahih'in tefsir kısmının müstakil bir tefsir çalışması tarzında yazıldığını ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan Fuat Sezgin tefsir literatürüne önemli bir katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Fuat sezgin, tefsir, buhârî

ABSTRACT

In this paper, we will touch on Fuat Sezgin's works before he went abroad and their contribution to commentary literature. It is possible to say that Sezgin's work in that period was the basis for his later work. One example is Sezgin's book titled "Sources of Bukhari". This work may seem like a study limited to the hadith since it deals with the great muhaddis Bukhari. However, when the contents and sources of the work are examined, it is clear that this has an important place in terms of the science of commentary. It could be said that two works related to Qur'anic commentary were particularly effective in Sezgin's orientation to such a study. These are Tabari's commentary book and Mecâzü'l-Kur'an. Sezgin, especially while working on Mecâzü'l-Kur'an, saw the effect of this work on Bukhari and therefore wrote the book of Bukhari's Sources. In this study, Sezgin made important statements about early sources of exegesis. Moreover, this book revealed that a part of the commentary of Sahih, which is a hadith book, is written in the style of an independent commentary. In this respect, Fuat Sezgin made an important contribution to exegesis literature.

Keywords: Fuat sezgin, qur'anic commentary, bukhârî

Başvuru/Submitted: 14.01.2019 **Kabul/Accepted:** 14.05.2019

* **Sorumlu yazar/Corresponding author:** Mehmet Demirci (Doç. Dr.), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bişkek, Kırgızistan, E-posta: hmehmetdemirci@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8459-5125

Atıf/Citation: Demirci, M. (2020). Fuat Sezgin'in tefsir literatürüne katkısı: Buhârî'nin kaynakları. F. Başar, M. Kaçar, C. Kaya & A. Z. Furat (Eds.), *The 1st International Prof. Dr. Fuat Sezgin Symposium on History of Science in Islam Proceedings Book* (s. 113-118) içinde.

<https://doi.org/10.26650/PB/AA08.2020.001.010>

1. Taberî Tefsiri ve Fuat Sezgin

Sezgin'in tefsir literatürüne katkısına geçmeden önce Taberî tefsirinin Sezgin üzerindeki etkisinden kısaca söz etmek istiyorum. Helmut Ritter ile çalışmaya başlayan Sezgin, hocasının kendisine Arapça öğrenmesini tavsiye etmesi üzerine altı ayda Taberî tefsirini okumuş ve bu dili araştırma yapacak düzeyde öğrenmiştir. İlmî hayatının başlangıç dönemindeki bu mesai, aslında onun ilerdeki çalışmalarına önemli ölçüde yön vermiştir, diyebiliriz. Sezgin bu tefsiri başlangıçta dil öğrenmek için okumuşsa da onunla sınırlı kalmamış, oradaki kaynaklar, hatta Taberî'nin telif tarzı kendisinin dikkatini çekmiştir. Bu okumalardan ilham alarak oradaki önemli kaynaklardan birisi olan Ebu Ubeyde'nin *Mecâzî'l-Kur'an*'ını doktora tezi olarak çalışmıştır. Bu eser de onu *Buhârî'nin Kaynakları* isimli çalışmasını yapmaya yöneltmiştir.

Taberî tefsiri, câmi bir eser olup tefsire dair pek çok bilgiyi içine alan ansiklopedik bir eserdir. Tefsirde kullanılmış olan bu yöntem, Sezgin'in daha sonra yapacağı ilmî faaliyetlere de model olmuştur denilebilir. Kendisi de Taberî'nin yaptığı gibi bilimler tarihinde devasa nitelikte camî bir eser ortaya koymuştur. Bu konuda Taberî'nin tefsirinin ona ilham verdiğini söyleyebiliriz.

2. Tefsirin Yazılı Kaynaklar

Sezgin, dini ilimlerin erken dönemlerde sadece hafıza ile değil, aynı zamanda yazı ile de nakledildiğine dikkat çekmiştir. Konuya tefsirin yazılı kaynakları açısından bakılacak olursa Buhârî üzerinden o şöyle bir tespit yapmıştır: Sahih'in tefsir bölümünün daha önce yazılmış olan tefsire dair müstakil kitaplardan ayrı bir yönü vardır. Diğer kaynaklar bu tefsir izahlarını isnatlı olarak verdikleri halde, Buhârî bunları hafzetmiş ve sadece o izahın sahibini zikretmekle yetinmiştir. Burada hafzedilen isnatların yerine kaim olan şahısların çoğunun müstakil tefsir sahibi oldukları bilinmektedir. Bu nedenle Sahih'in Kitabı't-Tefsir'inde isnatsız olarak aktarılan izahlar, aslında yazılı tefsir kaynaklarına dayanmaktadır (Sezgin, 1956, s. 119–121).

Buna göre tefsire dair ilk yazılı kaynaklar, İbn Abbas'ın (r.a.) talebeleri olan Ata ve Mücahid tarafından derlenmiş olan tefsir bölümleridir. (el-Mekkî, 2001, s. 440) Yine Buhârî'nin dayanmış olduğu diğer önemli yazılı tefsir kaynağı Ali b. Ebi Talha'ya ait olan Tefsir sahifesidir. Buhârî, bu sahifeden özellikle Kur'an'daki garib lafızlarla ilgili nakillerde bulunmuştur (Sezgin, 1956, s. 122).

3. “Tefsir Hadisin Bir Bölümüdür” Anlayışı

Tefsir ilminin tedvinine ilişkin yakın dönem bazı kaynaklarda tefsirin önceleri hadisin bir kolu olarak başladığına ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır (Karagöz, 2015, s. 40–46). Bunda tefsire ait malumatların bazı hadis kitaplarında müstakil bir bölüm olarak yer almış olması etkili olmuştur. Ancak hicri ikinci asırdan itibaren, hadis ilminden müstakil olarak, tefsirlerin de yazıldığı bilinmektedir. Mesela, Ali b. Ebi Talha, Süfyan-ı Sevrî, Süfyan b Uyeyne, Abdürrezzak b. Hemmam, Yahya b. Sallam gibi kişilerin tefsirleri buna örnektir (Cerrahoğlu, 1969, s. 55).

Buhari'nin Sahihi de bünyesinde bir tefsir bölümü ihtiva etmektedir. Yukarıda da söz edildiği üzere onun bu bölümü isnatsız tefsir bilgileri ihtiva etmektedir. Sezgin'in kaydettiğine göre Buhârî'den önce –nadiren de olsa– bu tür nakiller yapıldığı olmuştur ve Buhârî bu yöntemi, filologlardan, özellikle de tefsir malzemelerini onlardan almış olabilir (Sezgin, 1956, s. 105-106).

Belki de Buhârî bilinçli olarak böyle bir yol izlemiş olup bununla da tefsirin müstakil bir ilim olarak anılması gerektiğini göstermek istemiştir diyebiliriz. Özellikle Sezgin'in Buhârî'nin kaynakları üzerindeki çalışması, hadis eseri içinde de olsa, tefsirin müstakil bir mahiyete sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır.

4. Buhari'nin Tefsir Kitabı

Sahih'te “Namaz”, “Zekat” gibi müstakil bölümler bulunmakla birlikte tefsir bölümü ile onlar arasında esaslı bir fark bulunmaktadır. Diğer bölümler, konularına göre tasnif edilmiş olmalarına karşın, tefsir bölümü onlardan farklı

tasnif edilmiştir. Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları isimli kitabında Sahih'in bu bölümü için "Buhârî'nin Kur'an Tefsiri ve Kaynakları" şeklinde bir başlık koymayı tercih etmiştir (Sezgin, 1956, s. 117–118).

Sahih'in tefsir bölümünün müstakil olarak ele alınması gerektiğini gösteren bir diğer husus da ondaki ta'likler, yani isnadı hazfedilmiş nakillerdir. Sezgin'e göre Buhârî'nin böyle kendine has bir yöntem takip etmiş olması, onun sadece bir hadis kitabı ortaya koyma gayesinde olmadığını gösterir (Sezgin, 1956, s. 107).

4.1. Tefsir Kitabının Kaynakları

Sezgin, Buhârî'nin Tefsir Kitabı hakkında en çok bilgi veren kişinin İbn Hacer olduğunu kaydeder. (Sezgin, 1956, s. VIII) Yukarıda zikredilenlere ilave olarak Buhârî'nin istifade ettiği kaynaklar şunlardır: Müsedded b. Müserhed, Buhârî'nin hocası, İbn Uyeyne, Abdurrezzak b. Hemmam, Abd b. Humeyd (Sezgin, 1956, s. 103). Bunlardan başka bir de Ali b. Ebi Talha'nın tefsir sahifesi de Buhârî için önemli bir kaynaktı (Sezgin, 1956, s. 122; Cerrahoğlu, 1969, s. 66).

4.2. Ali b. Ebi Talha Sahifesi ve Önemi

Ali b. Ebi Talha (143), İbn Abbas'tan –öğrencileri vasıtasıyla– rivayet etmiş olduğu Sahîfetü Alî b. Ebî Talha diye bilinen "tefsir sahîfesi" ile tanınmıştır. Bu sahife, İbn Abbas (ö. 68), Ali b. Ebi Talha, Muâviye b. Sâlih (ö. 158) ve Abdullah b. Sâlih'ten (Kâtibü'l-Leys), ö. 223) oluşan tek bir isnat ile üçüncü asra kadar ulaşmıştır. İkinci asırda Humus'un büyük bir ilim merkezi olmaması, Ali b. Ebi Talha'nın Humus'tan dışarı çıkmaması gibi sebeplerle bu sahîfe fazla tanınmamıştır. (Cerrahoğlu, 1989, s. 386-387.) Tefsir tarihinde önemli bir yer işgal eden bu eser için Ahmed b. Hanbel, "Mısır'da tefsire dair bir sahîfe vardır. Bir kimse bu sahîfe için Mısır'a kadar gitmiş olsa seyahati boşa gitmiş sayılmaz" demiştir. (Süyuti, 2005, s. 2331) Buhârî, Taberî, İbn Ebû Hâtim ve İbnü'l-Münzir gibi kişiler bu tefsir sahifesinden istifade etmişlerdir. Buhârî, Mısır'a yapmış olduğu seyahatlerde bu Sahîfe'yi ya doğrudan doğruya Abdullah b. Sâlih'ten veya başkalarından alarak isnadları zikretmeksizin (ta'likan) İbn Abbas'a ulaştırmıştır. Buhârî, ta'likler kısmında genellikle Kur'an'ın garîb kelimelerinin izahlarında bu Sahîfe'ye atıfta bulunmuştur. (Cerrahoğlu, 1989, s. 389-387) Bu tefsir sahifenin, İbn Abbas'tan (r.a.) tedvin edilenlerin en eskisi ve ondan gelen tefsir tariklerinin en doğrusu olduğu ifade edilmiştir. Ne var ki bu tefsir, bütün tefsirciler yanında meşhur olmamış, bazı sınırlı kimseler onu görebilmişlerdir. Sezgin'in kaydettiğine göre şayet Buhârî ve Taberî Mısır'a gelmemiş olsalardı onlar da bu sahifeyi göremeyecekler, belki de bu sahife de kaybolmuş olacaktı (Cerrahoğlu, 1969, s. 65).

Bu sahifeden başka Buhârî'nin tefsir konusunda faydalandığı dört büyük dilci vardır. Bunlar, Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (210), Ferrâ (215), Nadr b. Şümeyl (203), Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm (221)'dir. Bunlardan Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ Basra mektebinden, Ferrâ ise Kûfe mektebine mensuptur. (Sezgin, 1956, s. 127) Her ikisinin de Buhârî üzerinde önemli tesirleri olmuştur.

4.3. Ebu Ubeyde ve Ferra'nın Etkisi

Buhârî, dilcilerden yapmış olduğu nakillerle filolojik eserlerle münasebetini saklamamakta ve bu tip meselelerin nakli ve münakaşasını kitabının tabii mevzuu olarak kabul eder gibi görünmektedir. Fuat Sezgin, Buhârî'nin yukarıdaki müelliflere ait olan Mecâzü'l-Kur'an ve Meâni'l-Kur'an kitaplarını etraflıca incelediğini ve hemen her surenin tefsirinde bunlardan filolojik izahlar çıkarmaya çalıştığını ifade eder (Sezgin, 1956, s. 153–154). Maâni'l-Kur'an'dan alınanlar Mecâzü'l-Kur'an'dan alınanların beşte biri kadardır.

5. Buhari'nin Metodolojisi

5.1. Rivayet-Dirayet-istinbat

Buhârî, yukarıda zikredilen türden kaynakları özellikle Tefsir bölümünde yoğun olarak kullanmıştır. Fakat bir hadis kitabında böyle bir yöntem kullanmış olmasına bazı şârihler itiraz etmiştir. Bir muhaddis olarak Buhârî'nin bazı müşkil

hadislerin halinde filologlara müracaatı tabi karşılanmışsa da Garibu'l-Kur'an münasebetiyle dil konularına yer vermesi bazen çok şiddetli itirazlara neden olmuştur (Sezgin, 1956, s. 124–125). Mesela Kirmânî, bu kadar meşhur bir kitapta bu tür bilgilerin verilmiş olmasını gereksiz bulmuştur (Sezgin, 1956, s. 129–159). Bu itirazlara karşı Nevevî, Buhârî'yi şöyle savunmuştur: Buhârî bir çok ilimde söz sahibi olan bir alimdir. Onun bu kitabı telif etmedeki amacı, sadece hadisleri zikretmekle yetinmek değildir. Onun bir amacı da hadislerden çıkarımlarda (istinbat) bulunmak ve çeşitli konularda onların delil olma özelliğinden yararlanmaktır (Nevevî, 2008, s. 230–231).

İbn Hacer de Buhârî'yi savunma bağlamında onun amacını şöyle dile getirmiştir. Sahih'in ana konusu, sahih hadislerin irâdı ise de birçok âlim, onun amacının kitabında rivayet ve dirayet malzemesinin bir arada bulundurmak olduğunu anlamışlardır. Hadislerdeki garib kelimelerin izahı bu türdendir. Buhârî, bir hadiste bir garib kelime bulunur ve bunun aslı veya benzeri Kur'an'da mevcut olursa, Kur'an'daki kelimenin şerhine teşebbüs ederek Kur'an ile hadisin her ikisini birden şerh etmek suretiyle faydayı artırmaya gayret etmiştir (İbn Hacer, 2000, s. 1536).

Nevevî ve İbn Hacer'in açıklamalarında dikkat çeken birinci husus, Sahih'in bu kısımlarının tasniften ziyade telif niteliği taşıdığı vurgusudur. İkinci bir husus da özellikle Kitabü't-Tefsir kısmının rivayet niteliğini aşarak bir dirayet metoduyla yazılmış olduğudur. Nevevî, İbn Hacer ve Sezgin eserin bu yönüne dikkat çekmişlerdir.

5.2. Dil izahları

Ayetlerin tefsirinde dil izahlarına yer vermek, dirayet tefsirinin önemli bir unsurudur. İbn Abbas (r.a.) tarafından tefsir ilminde bir usul olarak geliştirilmiş olan dil izahları, Buhârî'nin Tefsir bölümüne aynı mantıkla taşınmıştır.

Buhârî'de yer alan tefsir izahları, Kur'an'daki garib lafızların bir iki kelimelik izahı şeklindedir. Bu tür tefsiri başlatan kişi, tefsir alanında bariz bir şekilde öne çıkan Hz. İbn Abbas'tır (ö. 68). İbn Abbas'tan (r.a.) aktarılan Ali b. Ebî Talha'nın meşhur sahîfesi bu şekildedir. İşte Buhârî, İbn Abbas'ın tefsirlerini aktarmada genelde Ali b. Ebî Talha'nın bu nüshasını tercih etmiş, tâbiîn nesli içerisinde ise 'tedlîsi olmayan ve mürsel rivayetleri bile itibarlı olan' Mücâhid'in tefsirlerini en sağlam olarak kabul etmiştir (Albayrak, 2016, s. 93).

5.3. Ebu Ubeyde ve Ferra Tercihi

Bu kaynaklara dayanmakla birlikte Buhârî, bazen dil izahlarında Ebu Ubeyde ve Ferrâ'yı onların önüne geçirmiştir. Bu dilcilerin öncekilerden farklı olan bazen de onlara tamamen mugayir olan izahlarını tercih ettiği de olmuştur. Mesela En'âm suresinin 98. ayetinde geçen "müstekarr" ve "müstevda" kelimelerinin tefsirinde Ebu Ubeyde'nin tefsirini İbn Abbas'ın (r.a.), Said b. Cübeyr ve Mücâhid'in tefsirine tercih etmiştir. (Sezgin, 1956, s. 128) Bunun bir başka örneği de Yusuf suresinde geçen "mütteke" kelimesidir. Buhârî, kelimeyi izah ederken İbn Mes'ud'dan gelen "turunç" manasının doğru olmadığını açıkça ifade etmiştir. Hatta Buhârî, şeyhlerinden Ebu Ubeyd b. Sallâm'ın, İbn Abbas, İbn Mes'ud (r.a.) ve Mücâhid gibi fukaha/müfessirlerin izahları karşısında Ebu Ubeyde'nin fikrine itimat edilemeyeceği şeklindeki uyarısına rağmen bunu yapmıştır (Sezgin, 1956, s. 154).

Buhârî bir ayetin tefsirini yaparken, bazen Ebu Ubeyde'nin eserini bir bütün olarak ele alır. İzah ettiği kelimeyle ilgili Mecâz'ın sadece konuyla ilgili yerinden değil, başka yerlerden de yararlanarak konuyu açıklar. Mesela Bakara suresinin 273. ayetini açıklarken Mecâz'ın Muhammed suresi 37. ayetindeki izahtan yararlanır. Sezgin'e göre Buhârî, ezbere bilecek derecede Mecâz'a vakıftır (Sezgin, 1956, s. 139). Yine Maide suresi 90. ayetinde geçen "ezlâm" (oklar) kelimesini açıklarken Ebu Ubeyde'nin izahını verdikten sonra orada "vel-kusûm el-masdar" şeklinde bir çıkarımda bulunmuştur. Sezgin, İbn Hacer'e dayanarak Buhârî'nin böyle bir çıkarımda bulunmasını Ebu Ubeyde'nin Mecâz'ında kullanmış olduğu bir mısraya bağlar (Sezgin, 1956, s. 153).

Buhârî bazen Mecâzü'l-Kur'an'dan nakletmiş olduğu garib kelimelerin izahına teşebbüs de eder. Mesela Yunus suresinde geçen "nüneccîke" kelimesinin açıklamasını Mecâzü'l-Kur'an'a dayanarak yaptıktan sonra bir de burada bizzat kendisi "hüve en-neşezü'l-mekânü'l-mürtefiu" diyerek ayrıca tefsir yapar (Sezgin, 1956, s. 140).

5.4. Bütünlüğe Dikkat etmesi

Buhârî, dil izahlarını sadece nakletmekle de kalmamış, bu izahları belli bir bütünlük içinde değerlendirerek vermeye gayret etmiştir. Mesela Sahih'te geçen garib bir kelimenin manasını açıklarken şayet o kelime Kur'ân'da da mevcutsa veya benzer bir örneği varsa, ilgisi olsun veya olmasın bu Kur'ân kelimesinin izahını yapmıştır. Yani Buhârî, garîbu'l-hadîsi garîbu'l-Kur'ân ile izah etmeyi tercih etmektedir (Albayrak, 2016, s. 95).

5.5. Lügat ve Gramer İzahları

Buhârî, ilgili tefsir bölümünde bolca sözlük bilgisine ve bazen de gramer izahlarına yer vermiştir. Bâb başlığı yapmadığı âyetlerle ilgili lügat bilgilerini surenin başında, bâb başlığı yaptığı âyetlere dair lügat açıklamalarını da o bâbın başında nakletmiştir (Albayrak, 2016, s. 91).

Gramer izahlarına ise şunu örnek verebiliriz. Rahman suresinin 68. ayetindeki “hurma” ve “nar” kelimelerinin meyve ifadesinden sonra bir daha söylenmesinin tekit amaçlı olduğuna dikkat çekmiştir. Yine Kadr suresinde Yüce Allah'ın kendi zatı için çoğul sığısı ile “biz” diye ifade buyurmasının aynı amaca yönelik olarak izah edilmesi gramer açıklamalarına birer örnektir (Sezgin, 1956, s. 128).

Sezgin Buhârî'nin Ebu Ubeyde ve Ferrâ'dan filolojik nakiller yapmak suretiyle aslında dil konularına olan vukufiyetini gösterdiğini kaydeder. Bununla birlikte Buhârî, o dönemde bazı tenkitlere uğramış olan Ebu Ubeyde'yi özellikle seçerek onu ve eserini güvenilir bir kaynak mertebesine yükseltmiştir (Sezgin, 1956, s. 138).

Sonuç

Sezgin'in ilmi hayatında Tefsir literatürünün özellikle de Taberî'nin önemli bir yeri vardır. Tefsir tarihinde cami bir eser ortaya koymuş olan Taberî, Sezgin'e ilham kaynağı olmuştur. Onun tefsir tarihinde yaptığını Sezgin, bilimler tarihinde yapmıştır. O, Taberî'den hareketle yaptığı diğer çalışmalarında (Mecazü'l-Kur'an ve Buhârî'nin Kaynakları) tefsir literatürüne önemli katkılar sağlamıştır.

Buhârî'nin Kaynakları isimli araştırmasında özellikle Sahih'in tefsir bölümüne yoğunlaşmış ve bu kısmı müstakil bir tefsir eseri olarak ele almıştır. Burada tefsirin kaynaklarına ve Buhârî'nin bunlardan istifade şekline ilişkin önemli tespitler yapmıştır. Bu çalışmasıyla Sezgin, Buhârî'nin hadisçiliği dışında müfessir yönünün de tanınmasına katkı sağlamıştır.

Sezgin'in bu çalışması, son zamanlarda tefsirin erken dönemiyle ilgili olarak “tefsir ilmi hadis ilminin bir parçasıydı” şeklindeki değerlendirmenin de yerinde olmadığını ortaya koymuştur.

Buhârî'nin Kaynakları çalışmasından çıkan önemli sonuçlardan birisi, tefsirin ilk dönem yazılı kaynaklara dayandığı gerçeğidir. Özellikle Kitabü't-Tefsir kısmı, Buhârî'ye kadar olan dönemin yazılı kaynaklarını, bu kaynakların durumunu ve bunların tefsir literatürüne katkılarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kaynakça / References

- Agitoğlu, N. (2018). Fuad Sezgin'in (ö. 2018) bazı hadis meselelerine dair görüşleri üzerine bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(85), 298–312.
- Aksakal, Z. N. (2015). Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, mecâzü'l-kur'ân'ı ve mukaddimesi üzerine bir inceleme. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 83–104.
- Albayrak, A. (2016). Fuad Sezgin'in “Buhârî'nin kaynakları” kitabı üzerine değerlendirmeler. *Usûl İslam Araştırmaları*, 26, 51–100.
- Bilgen, H. (1999). *Sahih-i buhârî'de tefsir rivayetleri ve değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ezurum.
- Cerrahoğlu, İ. (1969). Ali ibn Abi Talha'nın tefsir sahifesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 55–82.
- Cerrahoğlu, İ. (1989). Ali b. Ebû Talha. *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/akş-b-ebu-talha>
- Çelik, A. (2016). Buhârî'nin kaynakları hakkında araştırmalar. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 228–232.

- El-Mekkî, E. (2001). *Kûtu'l-kulûb*. Kahire: Mektebetü Darü't-Türas.
- Hıdır, Ö. (2007). Oryantalizme karşı oksidentalizm: Hadis oksidentalizmi -M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa el-A'zami örneği-. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 5(1), 7–31.
- İbn Hacer, A. (2000). *Fethu'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhâri*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye.
- Karagöz, M. (2015). “Başlangıçta Tefsir Hadisin Bir Bölümüydü” iddiasının kaynağı ve değeri. *Tefsir Tarihi Yazını Sempozyumu* içinde (s. 35–74). Ankara: Araştırma Yayınları.
- Nevevî, M. (2008). *Et-telhis şerhu'l-camii's-sahih li'l-Buhârî*. Riyad: Dâru Taybe li'n-neşr ve't-tevzi.
- Sezgin, F. (1956). *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Sezgin, F. (2004). *İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Süyuti, C. (2005). *El-itkân fi Ulumi'l-Kur'an*. Medine: Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'aniyye.
- Türcan, Z. 2010. Hadis rivayet geleneği ve tefsir -Sahîhu'l-Buhârî'nin kitâbu't-tefsîr'i örneği-. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 249–282.